

Реферат на тему: "М. Булгаков "Майстер і Маргарита". Широта філософсько-етичної проблематики, питання про співвідношення добра і зла. Морального вибору, покликання мистецтва"

Михайло Булгаков

РЕФЕРАТ

на тему:

М.Булгаков "Майстер і Маргарита".

Широта філософсько-етичної проблематики, питання про співвідношення добра і зла. Морального вибору, покликання мистецтва

Протягом 1928-1940 рр. М. Булгаков працював над романом "Майстер і Маргарита", у якому розповів про те, що не можна було висловити вголос, — про свободу, християнські заповіді, незалежність творчості, силу людського духу.

Булгаков, як будь-яка освічена людина, бачив вади і помилки устрою, що існував. Як письменник, він майстерно описав у своєму романі ці проблеми.

Сатира — це висміювання чогось негативного. Читаючи уважно роман "Майстер і Маргарита", ми помічаємо, що висміював автор.

Роман починається з того, що Берліоз та його друг, поет Іван Бездомний, відпочивають у парку, а коли до них підходить Воланд, вони ставляться до нього насторожено. Чому? Друзі вважають, що він шпигун, ворог для радянських людей, адже він іноземець. І хоча Берліозу, як освіченій людині, цікаво поспілкуватись з Воландом, він повинен грати під "дудку" радянської моралі.

Слідкуючи далі за розмовою цих особистостей, ми бачимо ще один сатиричний момент. Берліоз та Бездомний намагаються переконати "іноземця", що Ісуса Христа не існувало, а історії про нього звичайна вигадка. Читаючи ці рядки, ми розуміємо своєю духовною сутністю, що люди забули про Бога, про вічні цінності, а це неминуче веде до трагедій.

Письменник також висміює бажання людей до легкої наживи. Це добре видно в епізоді, де описується виступ Воланда з його свитою у вар'єте. Люди ловлять червінці, вважаючи їх справжніми. Жінки обмінюють свої сукні та черевики на новіші, красивіші. А в кінці сеансу це все виявляється оманною, і люди залишаються ні з чим.

Питання цензури Булгаков також висвітлює у своєму творі. Коли Майстер написав свій роман про Понтія Пілата, на нього так почали тиснути, що він змушений був кудись зникнути. Бо одного пізнього вечора він міг почути стукіт у двері чи у вікно. Багато людей знало, що означає цей стукіт, але в ті часи про це не говорилось. Тільки

Маргарита, яка вже не зважала на різні соціальні та політичні умовності, відверто сказала пізньому гостю, що попереднього пожилиця заарештували.

Письменнику сумно, що такі талановиті особистості, як Майстер, не можуть реалізувати свої творчі здібності, їхні твори не сприймаються належно. Та, навпаки, цінуються такі "митці", як Іван Бездомний та його друзі, такі ж "митці" з "МАССОЛІТу", які понад усе хочуть заволодіти жаданим членським квитком, який дає багато привілеїв. Булгаков вважає, що мистецтво і культура не можуть бути на належному рівні за таких обставин. Він сподівається, що ситуація зміниться. Письменник вважає, що людина здатна зробити правильний вибір і зайняти відповідну позицію. Це видно на прикладі Івана Бездомного. Він розуміє, що поет він аж ніякий і знаходить своє призначення у вивченні стародавньої історії.

Булгаков загострює увагу на особистості Понтія Пілата, людини, наділеної владою, силою, розумом. За маскою жорстокості, байдужості, відчуження ховається людина, здатна страждати й співчувати. Він розуміє, що засуджений до страти Ісус ні в чому не винний, та в нього не вистачає сили і мужності скасувати волю Синедріону та чисельного натовпу неосвічених жорстоких людей. Булгаков вважає, що людина ніколи не повинна зраджувати своїм принципам і робити неправильні вчинки за бажанням інших людей. Зрадивши своїм принципам, Понтій Пілат все життя жалкував про скоєне, ніс тягар у душі.

Письменник порушує також проблеми хабарництва, пияцтва, нечесності, неосвіченості, боягузтва, фальші почуттів та багато інших. Булгаков показав недоліки тогочасного суспільства і кожної людини, які є і зараз, і, напевне, будуть у майбутньому суспільстві.

Відомо шість редакцій роману. Спершу М. Булгаков хотів написати "роман про диявола" — сатиричну фантасмагорію в вставною новелою про Христа і Пілата. Варіанти назв роману були такі: "Чорний маг", "Копито інженера", "Жонглер з копитом", "Син В(...)", "Гастроль (Воlanda)", "Інженер з копитом" тощо. У 1931-1932 рр. у роман увійшли образи майстра і Маргарити, а в 1937-1938 рр. з'явилася остаточна назва — "Майстер і Маргарита".

У творі порушуються найважливіші моральні й філософські проблеми: свобода і насильство, художник і влада, сенс буття людини, духовна сутність світу, кохання, призначення особистості та вибір її позиції. Показано духовну градацію суспільства у культурно-історичному контексті, людини й всього світу. Цій головній темі підпорядковані інші: історія загибелі Ієшуа Га-Ноцрі, трагічна доля майстра і його роману, життя Івана Бездомного, пригоди Воlanda з його почетом та ін. М. Булгаков болісно переживає, що світ утратив свою духовну сутність, люди забули про Бога, про вічні цінності, а це неминуче веде до трагедії. На його думку, протиставити будь-якому насильству можна лише одне — силу духу людини, її творчість, внутрішню свободу. Тому в романі утверджується ідея високих людських цінностей — добра, справедливості, кохання, волі. Ієшуа, майстер і Маргарита втілюють ідею непереможності особистості, яка усвідомила силу своєї творчості та внутрішньої

свободи. Душі улюблених героїв М. Булгакова непідвладні ні дияволу, ні земній владі. І це має стати запорукою майбутнього духовного відродження світу.

"Майстер і Маргарита" — це "роман у романі". Глави про життя Москви 30-х років межують з розповідями на біблійні теми (роман, який пише майстер, інтерпретує відому історію зіткнення Ісуса і Понтія Пілата, а також історію жертвовної загибелі Христа). Це дає змогу письменникові розглядати сучасність з позиції вічності та через призму християнських цінностей.

Композиція роману побудована за принципом контрапункту, тобто поєднання різних, відносно незалежних сюжетних ліній, які розвиваються з різною швидкістю. Це зумовлює певну поліфонію твору, його узагальнюючий характер. У побудові роману вбачається вплив Григорія Сковороди, у трактаті якого "Потоп зміїний" викладено концепцію про існування трьох світів: земного, космічного і біблійного; кожен з них має дві сторони — зовнішню (ту, що всі бачать) і внутрішню (невидиму). У М. Булгакова земний світ уособлюють персонажі з московського життя 30-х років (Берліоз, Римський, Варенуха, Ласточкин та ін.). До космічного належать Воланд і його почёт (Азазелло, Коров'єв-Фагот, кіт Бегемот, Абадонна, Гелла). Біблійний світ постає в історіях про Іешуа Га-Ноцрі, Понтія Пілата, Левія Матвія, Іуди, Нізу та ін. Така художня структура твору — не просто витвір фантазії митця. Змальовуючи різні світи, М. Булгаков наголошував на розриві між ними. Люди живуть на Землі і не думають про Бога, про всесвіт. Злободенні проблеми відсунули на другий план вічні цінності. А це означає, що світ утратив свою духовну ціль і летить у прірву. Роман "Майстер і Маргарита" є попередженням людству про наслідки від порушення законів буття.

Окрім того, кожен із світів твору — земний, біблійний і космічний — має, згідно з концепцією Г. Сковороди, дві сторони. На перший погляд, у Москві все благополучно, люди їдять, п'ють, розважаються, але насправді це суспільство давно хворе. Тому на Землю і приходить диявол в образі звичайного обивателя. Використання мотивів Г. Сковороди допомагає М. Булгакову усвідомити прихований, нерозкритий зміст життя і показати його справжню сутність.

Характерною рисою композиції є також те, що епічна оповідь поєднується з ліричними відступами, у яких виявляється авторська позиція.

Одна з найбільших таємниць роману — біблійний сюжет, який розгортається в уяві майстра. Що це? Євангеліє від Булгакова? Чи Євангеліє від майстра? Або Євангеліє від Воланда, як пишуть у деяких дослідженнях? І хто ж є насправді Іешуа Га-Ноцрі — Христос чи ні? Чим різняться він та ершалаїмські мешканці з біблійними героями? І в чому ж, нарешті, сенс такої літературної гри письменника із своїми персонажами та читачами? Для чого всі ці загадки, перекручування імен і звернення до відомих подій? М. Булгаков не претендував на те, щоб стати євангелістом нового часу. Він лише своєрідно інтерпретував євангельські мотиви і образи.

Як відомо, у Біблії є чотири Євангелія, що різняться авторською позицією, трактуванням образу Христа і художніми особливостями. На підставі сюжету роману "Майстер і Маргарита" можна зробити висновок, що М. Булгаков розвивав головні ідеї

Євангелія від Луки, у якому Христос змальовується як Син Людський. Але Ієшуа в романі вже не Христос і навіть не його літературна інтерпретація, як вважають деякі дослідники. Ієшуа — це людина, як усі, і водночас незвичайна.

Автор знімає будь-який релігійний аспект у зображенні подій в Єршалаїмі. У романі немає мотивів богосинівства, жертви в ім'я спокутування людського гріха. Використовуючи біблійну легенду, письменник водночас відступає від неї. Ієшуа зображується без усякого натяку на месіанство. Як і звичайна людина, він боїться болю, смерті, лякається, коли дізнається, що його хочуть убити. У романі немає апостолів, матері Марії, немає освяченого релігією слова "хрест", "розп'яття", не кажучи вже про те, що Ієшуа не робить ніяких чудес і не воскресає.

Письменник максимально приземлює біблійний сюжет. Ієшуа зіткнувся в ідейному діалозі з Понтієм Пілатом, який змальовується не як могутній прокуратор¹, а теж як звичайна людина, знесилена головним болем. У Біблії Понтій Пілат не мучиться сумнівами і докорами совісті, а булгаковський герой постійно балансує між добром і злом і, наказавши вбити Ієшуа, потім буде страждати, аж поки майстер не простить йому. Іуда, зрадивши Ієшуа, — також уже не біблійний Іуда, підлий зрадник, а закоханий чоловік, готовий на все заради жінки.

Ієшуа Га-Ноцрі не проголошує в романі полум'яних промов про спасіння людства і Царство Боже. Його істина проста: усі люди добрі й треба все зробити, щоб допомогти людині виявити свою добру природу, бо тільки добро може змінити світ. Усі, хто спілкуються з Ієшуа, внутрішньо перетворюються. Жорстокий збирач податків, наслуховавшись добрих слів Ієшуа, кинув гроші на дорогу і пішов за ним. Співчуття Ієшуа лікує головний біль Понтія Пілата.

Але воля Ієшуа Га-Ноцрі, його прагнення до правди і добра виявляються злочинними з погляду єршалаїмських законів, тому що там неможливо вірити у будь-що інше, крім кесаря. Будь-яка віра, навіть віра в добро, підриває державний устрій, заснований на владі і насильстві. У цьому плані єршалаїмський світ роману "Майстер і Маргарита" — це своєрідна модель тоталітарної держави, яка знищує людину і людські істини. М. Булгаков змальовує насильство у широкому історико-філософському контексті, він доводить, що зло є злом, яких би форм воно не набувало, і доля людини завжди буде трагічною, доки людство не усвідомить цінності окремої особистості і не повернеться до духовних ідеалів.

Хто ж несе відповідальність за насильство? М.Булгаков відмовляється від ідеї колективної провини. Якщо у Біблії Христа розіп'яли за рішенням синедріона² і на вимогу юрби, що кричала Пілатові: "Розіпни його!" (Понтій Пілат лише затвердив це рішення), то у М. Булгакова вся відповідальність за страту Ієшуа покладається на прокуратора. Саме він винен у загибелі Ієшуа.

Е. Ренан у книзі "Життя Ісуса", яку було використано для написання "Майстра і Маргарита", зазначав: "Не Тиверій і не Пілат засудили Ісуса на смерть. Його засудили стара іудейська рада, Мойсеїв закон... Нації несуть таку ж відповідальність, як і окремі особи, і якщо коли-небудь нація і зробила злочин, то смерть Ісуса може вважатися саме

таким злочином". Проте М. Булгаков, за допомогою образу Понтія Пілата стверджує, що не може бути спільної вини, як не може бути й спільного каяття, тому що світ складається із конкретних людей, які здійснюють ті чи інші вчинки, і саме вони особисто несуть відповідальність за те, що вдіяли.

Але, незважаючи на прагнення автора подолати біблійний сюжет, необхідно зважити на постійну апеляцію до Євангелія. Слово "Євангеліє" у перекладі з грецької означає "добра вість", бо Ісус Христос приніс на землю звістку про любов, милосердя ("Полюбіть один одного, як я полюбив вас") і про Царство Боже, яке є християнським ідеалом суспільного устрою і повинно розпочатися з душі кожного. Ідею добра і морального вдосконалення людини утверджує також Ієшуа Га-Ноцрі. За ці Істини він, як Христос, іде на смерть. До речі, його ім'я — Ієшуа — є давньоєврейським варіантом імені Ісуса (як і Єршалаїм — давньоєврейська назва Єрусалима). Слово "Єшуа" означає "хай помагає Бог". Отже, М. Булгаков у романі стверджує, що кожна людина може іти шляхом Христа, нести у світ моральні істини, жити заради добра.

У Біблії Ісус творив чудеса для людей, але він не зробив для них найважливішого дива — Царства Божого, бо показав їм, як можна створити його самим. "Люди, ви — боги", — говорив Христос, маючи на увазі здатність людини змінити духовний і природний світ. "Люди — боги" є одним із головних лейтмотивів булгаковського роману. Майстер і Маргарита залишаються людьми, пройшовши всі випробування, вони зберегли у собі силу любові й добра, і навіть диявол змушений їх відпустити. Проте майстер не може думати тільки про себе, про свою волю і щастя. Філософу необхідно усвідомити життя всього людства. Своєрідним зверненням до всіх людей, що живуть на Землі, став відомий ліричний відступ у фіналі роману. Тут зливаються голоси автора, майстра та Ієшуа. Це погляд зверху на грішну землю і на страждання людей. У цих словах звучить пронизливий біль за все людство, яке ще не усвідомило своїх таємничих божественних сил, що можуть Усе змінити на краще. Попри глибокий трагізм оповіді, у романі Утверджується світла ідея духовної величі людини, її моральних можливостей у боротьбі зі злом.

Оригінальною є художня структура роману, в якому поєднуються реальність і фантастика, комічне і трагічне, історія і сучасність. Автор вдається до фантастики, зображуючи прихід диявола на землю (традиції "Фауста" Й.В. Гете), аби показати, що вона перетворилася на пекло, що там, де люди забувають про Христа, настає царство сатани. Але Воланд у Романі виступає як добра сила. Сатані вже не треба навіть зваблювати людей, земне пекло жахливіше і чорніше за біблійне, тому навіть диявол тут добрий. Він зневажає земні пристрасті та земних мешканців, показуючи їхнє справжнє обличчя. Але спасіння землі та людства, на думку письменника, має прийти не від диявола і не від будь-якої іншої потойбічної сили. Спасіння повинна здійснити сама людина. Маргарита рятує майстра. Понтій Пілат також намагався врятувати свою душу, наказавши вбити Іуду. Але спасіння душі не може здійснитися через убивство, і Понтій Пілат страждає, доки майстер не звільнив його від докорів совісті. Майстер рятує також Івана Бездомного, Ієшуа — Левія Матвія. А якщо людина врятує людину,

стверджує М. Булгаков, ще не втрачено надію врятувати весь світ.

Допомогти спасінню людства можуть також вічні духовні цінності — добро, любов, милосердя, що втілюються в образі Христа. Цю ідею подано вже на початку роману в розмові Берліоза з Бездомним про існування Ісуса, коли несподівано з'являється Воланд, промовляючи: "Майте на увазі, що Ісус усе ж таки існував...". Здавалося б, виникає певний парадокс — Воланд, диявол, утверджує існування Христа. Але насправді тут немає нічого парадоксального. Значення цього вислову багатозначне: по-перше, кажучи про Христа, Воланд утверджує своє існування як диявола, тобто існування реального зла у суспільстві; по-друге, ім'я Христа є нагадуванням людям про Бога, якого вони забули, і тому стало "все дозволено" у цьому світі (відомий мотив Ф. Достоевського, що розгортається у романі).

М. Булгаков широко використовує засоби комічного — гумор, іронію, гротеск, сарказм, які допомагають розкрити загальний стан суспільства ХХ ст., показати його ганебний вплив на людину. За зовнішнім комізмом у автора завжди приховані гіркий біль і тривога за людство, прагнення знайти шляхи виходу із трагедії.

"Рукописи не горять" — ця фраза стає лейтмотивом усього твору і символізує безсмертя людського духу, творчості, добра, любові, волі, християнських ідеалів. Спалений роман майстра про Єршалаїм знову відновлено. Отримують нове життя душі майстра і Маргарити. Але куди вони летять у фіналі роману? Куди потрапляють — у рай чи пекло? Тут ми постаємо перед важливою проблемою світла і спокою, яка викликає різні думки у дослідників і читачів.

Так, одні дослідники вважають, що майстер не заслужив світла, а тільки спокій, тому що скористався послугами диявола, він "сліпо іде за Воландом". Але ж ніякої угоди з дияволом не було?! І Воланд змушений відпустити вільні душі майстра і Маргарити, бо вони не підкоряються його "відомству".

Інші відзначають схожість булгаковської концепції спокою з ідеями Г. Сковороди. Справді, М. Булгаков орієнтувався на філософію Г. Сковороди, проте для майстра не досить лише спочинку і творчого натхнення. У нього все це було (і тихий будиночок, і Маргарита, яка щовечора приходила, і гроші, що майстер виграв у лотерею), але він прагнув чогось іншого. Деякі дослідники доходять висновку, що майстер зрікається того суспільства, якому він був не потрібен, у фіналі він робить спробу звільнитися від світу назавжди. Але чому ж тоді й на космічній висоті майстер не може відірвати зір від грішної землі, не може не уболівати за неї.

Останні рядки роману "Майстер і Маргарита" пройняті світлою надією — передчуттям спокою. Чому майстер хвилюється? Не за себе ж. Він хвилюється за людей, які живуть порожнім життям, не думаючи про Бога, не боячись пекла. Глибока образа виникає у серці майстра не тільки від того, що люди скривдили його, а ще й тому, що у світі немає місця добру, любові, правді. Усвідомивши це, він відчуває байдужість до всього, розчарування, відчай. Але він мріяв про майбутнє і зберіг віру в людей, у їх кращу долю. Звідси і виникає передчуття спокою в його душі.

Спокій для майстра — винагорода не тільки за страждання, а передусім за пошуки

сенсу буття. Спокій для героя означає не лише можливість незалежно жити й творити, це спокій не для себе. Це мрія про гармонію людини та світу, про можливе земне Царство Боже, Царство істини й добра. А гармонія світу має народжуватися з гармонії людської душі. Спокій майстра у вічному, духовному просторі, гармонія душ його та Маргарити стають запорукою майбутнього перетворення світу у глобальному масштабі.

Щоб зрозуміти роман "Майстер і Маргарита", необхідно знати джерела, які використовував автор.

Боротьба добра і зла — це центральна тема у романі Михайла Булгакова "Майстер і Маргарита". Ця боротьба пронизує не лише головну тему роману, але й тему "роману в романі". Взагалі в цьому романі дні далекого минулого дуже тісно пов'язані з днями тогочасної Москви. Появи сил зла у романі дуже схожі. Воланд з'являється в "дорогом сером костюме, в заграничних, в цвет костюма, туфлях". Навіть обличчя у нього було дуже дивне: "Правый глаз черный, левый зеленый. Брови черные, но одна выше другой".

Понтій Пілат з'являється перед нами: "в белом плаще с кровавым подбоем, с шаркающей кавалерийской походкой". В образі Понтія Пілата ми бачимо внутрішню боротьбу особи. В ньому зіштовхуються сила волі і влада обставин. Але він не може переступити через останнє. Він хоче відпустити Ісшуа, але не може цього зробити, бо він — прокуратор Іудеї. І здається — усе; зло перемогло добро, але автор не хоче так закінчити роман, бо переконаний, що так не повинно бути. І тоді Пілат наказує таємно вбити зрадника Ісшуа — Іуду. І, таким чином, хоч і боягузливо, але він чинить правосуддя. І цим він показує, що щось добре є і у ньому.

В головному романі такий герой — Воланд. Воланд — це диявол. Його важко охарактеризувати. Він сатана, а це означає зло, але й добра у ньому багато. Він втілює у собі тему добра і зла, головну тему роману. Найкраще розкриває суть образу Воланда епіграф, який Булгаков узяв із "Фауста" Гете: "...Так кто ж ты наконец? — Я — часть той силы, что вечно хочет зла и вечно совершает благо". Воланд ніколи не знущався над людьми, які не зробили нічого поганого. Ніканор Іванович Босой "председатель жилищного товарищества дома 302-бис", був хабарником. Варенуха, Ліходеев, урядовці й обивателі зазнали ударів від Воланда. Це дуже гарно відбито в образі Маргарити. Коли Воланд зробив її відьмою, і вона на мітлі полетіла над Москвою, вона побачила будинок "Драмліту". Вона увійшла туди і на табличці прочитала прізвище Латунського. Цей критик колись не дозволив друкувати роман Майстра. Маргарита вирішила помститися за це. Вона влетіла до нього у квартиру і усе там розгромила. Вона почала бити вікна у будинку і зупинилася лише тоді, коли побачила у вікні хлопчика, який злякано прислухався до шуму. Вона не стала бити шибки у цій квартирі, навіть залетіла туди та заспокоїла хлопчика.

У ту ніч Маргарита була відьмою, але і тоді вона не зачепила невинну дитину.

На бал до сатани приходили лише люди, які вже померли, які колись когось вбили, отруїли або скоїли інші злочини. Воланд не дозволив Абадонні зняти окуляри перед Маргаритою, бо якби він їх зняв, Маргарита б загинула. Він навіть винагородив її за те,

що вона була королевою на його балу. Він повернув їй Майстра, а Майстру повернув рукописи, які той колись спалив. Він каже фразу, яка потім стане крилатою: "Рукописи не горять!" Так Воланд робить для них добро.

Образ Іешуа, Ісуса Христа, головний у темі роману. Майстер так само, як і Іешуа, був несправедливо покараний. Але не смертною карою, а ув'язненням у психіатричній лікарні.

Наприкінці роману "обидва" романи переплітаються. До Воланда приходить "сборщик податей" Левій Матвій. Він каже, що "він" прочитав роман Майстра і просить, щоб Воланд забрав до себе Майстра і нагородив його спокоєм, а разом з ним і ту, що кохала й страждала заради нього — Маргариту. Він не каже, хто це "він", але я впевнена, що це — Іешуа, тобто Христос. А це означає, що сили добра і зла пов'язані між собою.

Добро і зло і досі сперечаються, і невідомо, хто з них нарешті здобуде перемогу.

1 Прокуратор (лат *procurator*, від *procurare* — піклуюсь, керую) — в Стародавньому Римі управитель будинку в багатих римлян, урядовець, уповноважений імператора в провінції, що головним чином відав збиранням податків, намісник імператора.

2 Синедріон — рада іудейських старійшин, яка вирішувала важливі народні справи. Після підкорення Іудеї Риму синедріон тільки формально приймав рішення про смертну кару, яке мав ухвалити прокуратор. Як судова форма синедріон існував досить довго.